

Özel Eğitimde Kolaylaştırıcı Kişi (Gölge Öğretmen) Desteğinin Devlet Tarafından Okullarda Özel Eğitim Öğretmenleri (NCE) Başta Olmak Üzere Ücretsiz Sağlanması Gerekliliğinin Ulusal ve Uluslararası Mevzuatlar Kapsamında Hukuki Boyutu

The Legal Dimension Of The Necessity For The Free Provision Of Facilitator Person (Shadow Teacher) Support By The State In Schools, Primarily Through Special Education Teachers (NCE), Within The Scope Of National And International Legislation

Burcu AKAR MURATOĞLU¹

Özet

Bu çalışma, kapsayıcı eğitimin ayrılmaz bir unsuru olan kolaylaştırıcı kişi (gölge öğretmen) desteğinin, özel gereksinimli çocuklar bakımından anayasal bir hak olarak devlet tarafından ücretsiz sağlanması gerekliliğini hukuki, idari ve sosyal boyutlarıyla incelemektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda güvence altına alınan eğitim hakkı, eşitlik ilkesi ve sosyal devlet anlayışı çerçevesinde devletin pozitif yükümlülükleri ele alınmış; kapsayıcı eğitimin yalnızca erişimle sınırlı olmadığı, etkili katılımı sağlayacak destek hizmetlerini de kapsadığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi başta olmak üzere Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmeleri ışığında mevcut mevzuat ve uygulamalar değerlendirilmiştir. Çalışmada, kolaylaştırıcı kişi desteğinin finansmanın ailelere bırakılmasının yol açtığı sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, hukuki belirsizlikler ve uygulamadaki yapısal sorunlar ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Ulusal yargı kararları ile Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun konuya ilişkin emsal nitelikteki kararları incelenerek idarenin sorumluluğu tartışılmıştır. Sonuç olarak, kolaylaştırıcı kişi desteğinin bireysel bir tercih değil, kamusal bir hizmet olduğu; bu hizmetin Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde oluşturulacak özel eğitim destek personeli kadrosu aracılığıyla ücretsiz sunulmasının anayasal ve uluslararası hukuktan kaynaklanan bağlayıcı bir yükümlülük teşkil ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özel gereksinimli çocuklar, kolaylaştırıcı kişi, gölge öğretmen, kapsayıcı eğitim, özel eğitim hukuku

Abstract

This study examines the necessity of providing facilitator person (shadow teacher) support—an integral component of inclusive education—free of charge by the state as a constitutional right for children with special needs. Within the framework of the right to education, the principle of equality, and the social state doctrine enshrined in the Constitution of the Republic of Türkiye, the state's positive obligations are analyzed. International conventions to which Türkiye is a party, particularly the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, are evaluated alongside national practices. The study highlights the inequalities, legal uncertainties, and implementation problems arising from shifting the financial burden of facilitator support onto families. Judicial precedents and decisions of the Ombudsman Institution and the Human Rights and Equality Institution of Türkiye are also examined. The findings indicate that organizing this support as a public service and providing it free of charge through a cadre of special education teachers within the Ministry of National Education is a legal obligation.

Keywords: Children with special needs, facilitator person, shadow teacher, inclusive education, special education law

Extended Abstract

Kapsayıcı eğitim, özel eğitim gereksinimi olan çocuklar da dâhil olmak üzere tüm çocukların, diğerleriyle eşit koşullarda eğitim hakkına erişimini güvence altına almayı amaçlayan temel bir eğitim yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, farklılıkların dışlanma nedeni değil, eğitim sisteminin uyum sağlaması gereken bir çeşitlilik unsuru olarak kabul edilmesini esas alır. Kapsayıcı eğitimin etkin biçimde hayata geçirilebilmesi için ise, engelli çocukların bireysel

¹ Öğr.Gör. Av. Arabalucu.

gereksinimlerine uygun **makul düzenlemelerin** sağlanması zorunludur. Bu bağlamda, kolaylaştırıcı kişi veya gölge öğretmen desteği, engelli çocukların genel eğitim ortamlarında etkili ve anlamlı biçimde yer alabilmelerini mümkün kılan hayati bir destek hizmeti niteliği taşımaktadır.

Kolaylaştırıcı kişi ya da gölge öğretmen desteği; çocuğun sınıf içi uyumunu sağlamak, akademik sürece katılımını desteklemek, sosyal etkileşimlerini güçlendirmek ve eğitim ortamındaki engelleri ortadan kaldırmak amacıyla sunulan bireysel bir destek mekanizmasıdır. Bu destek, çocuğun eğitim hakkından fiilen yararlanabilmesi açısından bir lütuf ya da isteğe bağlı bir uygulama değil, **eğitim hakkının ayrılmaz bir parçası** olarak değerlendirilmelidir. Ancak Türkiye’de bu destek hizmetinin sunumuna ilişkin açık, bağlayıcı ve sistematik bir yasal çerçevenin bulunmaması, uygulamada ciddi yapısal sorunlara yol açmaktadır.

Mevcut durumda, kolaylaştırıcı kişi veya gölge öğretmen desteği büyük ölçüde ailelerin kendi imkânlarıyla finanse edilmekte ve organize edilmektedir. Bu durum, eğitim hakkının kullanımında **sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri derinleştirmekte**, yalnızca maddi gücü yeterli olan ailelerin çocuklarının bu destekten yararlanabilmesine neden olmaktadır. Oysa eğitim hakkı, Anayasa’da güvence altına alınmış temel bir hak olup, mali güce bağlı olarak sınırlandırılması kabul edilemez. Bu çerçevede, devletin eğitim alanındaki pozitif yükümlülükleri, yalnızca eğitime erişimi sağlamakla sınırlı olmayıp, bu hakkın **etkili ve eşit biçimde kullanılmasını** temin edecek destek hizmetlerini de kapsamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın eğitim hakkına ilişkin hükümleri, sosyal devlet ilkesi ve ayrımcılık yasağı birlikte değerlendirildiğinde, engelli çocukların ihtiyaç duyduğu destek hizmetlerinin **ücretsiz ve kamusal olarak sağlanması** gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Sosyal devlet ilkesi, dezavantajlı grupların korunmasını ve eşitsizliklerin giderilmesini devletin asli görevlerinden biri olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, engelli çocukların kapsayıcı eğitim ortamlarında desteklenmesi, sosyal devlet ilkesinin somut bir gereğidir.

Uluslararası insan hakları belgeleri de bu yükümlülüğü açık biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, taraf devletlere kapsayıcı eğitim sistemini tüm düzeylerde sağlama ve engelli bireyler için gerekli makul düzenlemeleri temin etme konusunda bağlayıcı yükümlülükler yüklemektedir. Sözleşme, engelli bireylerin eğitim hakkından ayrımcılığa uğramaksızın yararlanabilmeleri için bireysel destek hizmetlerinin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yükümlülükler, yalnızca mevzuatta tanınmakla değil, **uygulamada etkin biçimde hayata geçirilmekle** anlam kazanmaktadır.

Ulusal mevzuat, idari uygulamalar ve yargı kararlarının incelenmesi, Türkiye’de hukuki yükümlülükler ile fiili uygulamalar arasında belirgin bir boşluk bulunduğunu göstermektedir. Mevzuatta kapsayıcı eğitime ve özel eğitim hizmetlerine ilişkin genel düzenlemeler yer almakla birlikte, kolaylaştırıcı kişi veya gölge öğretmen desteğinin kamusal bir hizmet olarak sistematik biçimde sunulmasına yönelik açık ve bağlayıcı hükümler bulunmamaktadır. Bu durum, idarenin takdir alanını genişletmekte ve uygulamada keyfilığe yol açabilmektedir.

Bu çalışma, söz konusu yapısal sorunun giderilebilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde **özel eğitim destek personeline ilişkin ayrı ve kurumsal bir kadronun** oluşturulmasının zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Böyle bir düzenleme, hem Anayasa’dan hem de uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlayacak, hem de özel eğitim gereksinimi olan çocukların eğitim hakkına **eşit, erişilebilir ve sürdürülebilir** biçimde ulaşmalarını mümkün kılacaktır. Sonuç olarak, kapsayıcı eğitimin gerçek anlamda hayata geçirilebilmesi, ancak destek hizmetlerinin bireylerin ve ailelerin omuzlarına bırakılmadığı, kamusal sorumluluk anlayışının benimsendiği bir sistemle mümkün olacaktır.

Anahtar kelimeler: Özel gereksinimli çocuklar, eğitsel değerlendirme, kolaylaştırıcı kişi, gölge öğretmen erken çocuklukta destek eğitim hizmetleri, 2022-2026 Ulusal Eylem Planı ile özel eğitim, özel eğitim hukuku ve tüm ulusal, uluslararası mevzuatlar. **Keywords:**

Children with special needs, educational assessment, facilitator person (shadow teacher), early childhood support education services, special education law

Giriş

Özel gereksinimli bireylerin eğitime erişim hakkı, en başta 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası kapsamında, “T.C Anayasa’nın 42. Maddesi 8. fıkrası; (1982) Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirler alır. (T.C Anayasası, 1982) ayrıca aynı maddenin 2. Fıkra; II. Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir.” Şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca T.C Anayasamızda 2010 yılında yapılan son değişiklikle “(Ek fıkra: 7/5/2010-5982/1 md.) (1982) Çocuklar, yaşlılar, özürllüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. “Şeklinde ek fıkra ile engellilere dair yapılan pozitif ayrımcılık anayasal olarak güvence altına alınmıştır. Yine, “Madde 15- (Değişik:6/2/2014-6518/73 md.) (T.C Anayasası, 1982) Hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim alması engellenemez. Engelliler, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, yaşadıkları çevrede bütünleştirilmiş ortamlarda, eşitlik temelinde, hayat boyu eğitim imkânından ayrımcılık

yapılmaksızın yararlandırılır. Şeklinde düzenlenmiştir. Anayasamızın ilgili hükümlerince ele alınmıştır. Devamında, T.C Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2018) 573 Sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (1997) MEB - 2017/22 Sayılı Genelge, Engelliler Hakkında Kanun (1 Temmuz 2005), 222 Sayılı T.C Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Kanunu (1961) T.C Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği kapsamında (2008) özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin değerlendirilmesi ve uygun eğitime yönlendirilmesi süreci düzenlenmiştir. Bu süreçte okullar, çocukların ilk gözlem noktası olarak tanı ve yönlendirme mekanizmasının en önemli bileşenlerinden biri olarak görülmektedir.

Ancak bu bireylerin ihtiyaçlarına uygun eğitim alabilmeleri için doğru yönlendirme, eğitsel değerlendirme ve bireysel özel gereksinim ihtiyaç, kolaylaştırıcı kişi desteği süreçlerinin erken çocukluk döneminden itibaren sistemli bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Taraf olduğumuz uluslararası mevzuatlar bakımından, özel gereksinimli, özel eğitime muhtaç çocukların eğitim hakkı, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (UNCRPD, 2006) ve UNESCO'nun kapsayıcı eğitim politikaları çerçevesinde güvence altına alınmıştır. Örneğin, “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi”(1959) “Unesco Öğretim Alanında Ayrımcılığa Karşı Savaşım Sözleşmesi”(1960) “Avrupa Konseyi Ekonomik ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” (1961) ve “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi”nde (1959) eğitim hakkı ile birlikte eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması açısından yeterli düzeyde düzenlemeler bulunmaktadır. Hukuki olarak eğitimde fırsat eşitliği, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 26. maddesinde (1948) “Herkes, eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel öğrenim aşamalarında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yükseköğretim, yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır.” şeklinde ifade edilmiştir. (Birleşmiş Milletler, 1948)

Söz konusu uluslararası sözleşmeler ülkemiz için T.C Anayasamızın 90. Maddesi (1982) gereği bağlayıcı niteliktedir. Ayrıca ülkemizde özel eğitim hukukunu düzenleyen bir kanun olmadığından sebep, T.C Anayasası 90. Madde (1982) gereği, bu sözleşmelerin uygulanması bu bağlamda yasal zorunluluktur. Şöyle ki; T.C Anayasa 90. maddesinin son fıkrasında da, (1982) “ Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasa’ya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi’ne başvurulamaz.” kuralı getirilmiştir.(T.C. Anayasası, 1982) Bu bağlamda, Türkiye’de özel eğitim ihtiyacı olduğu düşünülen, özel gereksinimli bireyler, erken çocukluk dönemi itibari ile eğitsel değerlendirme, tanılama akabinde özel gereksinim ihtiyaçlarının bireyselleştirilmiş eğitim programı geliştirme birimi tarafından bireyselleştirilmiş eğitim programları (BEP) hazırlanarak eğitim ihtiyaç analizleri çıkarılmalıdır. Bu BEP’in içinde özel gereksinimli bireyin “KOLAYLAŞTIRICI KİŞİ DESTEĞİ” ihtiyacına da yer verilmelidir.

Ancak, T.C Milli Eğitim Bakanlığımızın bu doğrultuda hareket eden okulların kolaylaştırıcı kişi destek ihtiyacını yeterince sistematik ve etkin bir şekilde yürütülememesi, birçok özel gereksinimli çocuğun uygun eğitime erişimini geciktirebilmektedir. Bu konuda ülkemizde açılmış dava başvurulmuş idari yollar ve bu yönde alınan lehe kararlar mevcuttur. Bu bildirin konusunu oluşturan kararlar işbu bildiri de sunulmuştur.

T.C Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2022 yılında Kaynaştırma/Bütünleştirme Eğitim Uygulamaları Ulusal Eylem Planı (2022-2026) bu bağlamda ilk kez ülkemizde bir ulusal eylem planı başlatılmıştır.(T.C Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü sayfasından erişime açıktır. T.C Milli Eğitim Bakanlığı (n.d) Resmi web sitesi (https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_04/25103405Eylem_PlanY_yayYmlanan.pdf)

Ülkemizde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan ilgili eylem planında, okullar bünyesinde “Özel Eğitim Hizmetleri Servisleri”nin kurulacağı ve bu servislerde özel eğitim öğretmenlerinin görev yapacağı açıkça öngörülmüştür. Ancak bu düzenleme, aradan geçen süreye rağmen uygulamaya geçirilmemiş; hiçbir okulda sistematik, etkin ve sürdürülebilir bir şekilde hayata geçirilememiştir. Oysaki bu servislerin faaliyete geçirilmesi hâlinde, özel gereksinimli çocukların eğitim ortamında ihtiyaç duyduğu kolaylaştırıcı kişi desteği, aileleri yıpratıcı ve mali yük doğuran süreçlere sokmadan, tamamen ücretsiz şekilde ve doğrudan özel eğitim öğretmenleri aracılığıyla sağlanabilecekti.

Ne var ki, bu yükümlülük yerine getirilmemiş, aksine 20.12.2024 tarihli ve E-10096465-020-117317697 sayılı bir Makam Oluru ile kolaylaştırıcı kişi desteğinin aileler tarafından veya aile yakınları, kardeşler ya da dışarıdan herhangi bir kişi aracılığıyla temin edilebileceği düzenlenmiştir. Bu düzenleme uyarınca ailelerin, çoğu zaman yeterli eğitime sahip olmayan üçüncü kişileri okula dâhil ederek bu desteği

kendi imkânlarıyla karşılaşması öngörülmüştür. Söz konusu düzenleme; Anayasa'nın 42. maddesinde güvence altına alınan eğitim hakkına, devletin özel eğitime ihtiyacı olan çocuklara yönelik pozitif yükümlülüklerine, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'na, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'ne ve tarafı olduğumuz uluslararası sözleşmelere açıkça aykırıdır.

Bu bağlamda, devletin ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın yükümlülüğü; özel eğitim ihtiyacı olan çocukların bireyselleştirilmiş eğitim süreçlerinde gerekli kolaylaştırıcı kişi desteğini, ailelerin üzerine mali ve idari yük bırakmadan, okullar bünyesinde görevli özel eğitim öğretmenleri veya bu alanda yetkin personel aracılığıyla ücretsiz olarak sağlamaktır.

Söz konusu düzenleme; Anayasa'nın sosyal devlet ilkesine, 42. maddesinde güvence altına alınan eğitim hakkına, devletin özel eğitime ihtiyacı olan çocuklara yönelik pozitif yükümlülüklerine, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'na, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'ne ve tarafı olduğumuz uluslararası sözleşmelere açıkça aykırıdır. Sosyal devlet ilkesinin ve Anayasa'nın eğitim başlıklı hükmünün doğal bir gereği olarak, devletin yükümlülüğü; özel eğitim ihtiyacı olan çocukların bireyselleştirilmiş eğitim süreçlerinde gerekli kolaylaştırıcı kişi desteğini, ailelerin üzerine mali ve idari yük bırakmadan, okullar bünyesinde görevli özel eğitim öğretmenleri veya bu alanda yetkin personel aracılığıyla ücretsiz olarak sağlamaktır.

Özetle; özel gereksinimli bireylerin ve engelli bireylerin eğitim hakkı hiçbir şart altında engellenmeyeceği gibi, çok özel durumlar haricinde, ülkemizde bu bireylerin eğitim hakkı ve modeli en az sınırlandırılmış ortamlarda kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim ve fırsat eşitliğine dayalı sistemidir. Bileşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (1959), Birleşmiş Milletler Evrensel Bildirgesi (1948) gibi uluslararası sözleşmeler kapsamında da, "makul uyarlamalar" tüm tedbir ve önlemlerden açıkça bahsedilmiştir. Ki, ülkemizde bu sözleşmeye taraftır. Aynı zamanda 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (2004) kapsamında ayrımcılık suç teşkil etmektedir. Şöyle ki; hem iç hukukumuzda hem uluslararası hukukta ayrımcılık yasağı çizgileri ve sınırları çok net şekilde çizilmiştir. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi bağlamında 26. maddesinde (1966) eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağına dair düzenlemelere yer verilmiştir. Yine Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 12 No'lu Ek Protokolü'nün 1. Maddesinde (1952) İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 7. Maddesinde (1950) Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 24. Maddesi (1969) ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın 2. ve 3. Maddelerinde (1981) de yer almaktadır. Bu bağlamda tüm dünyada dolaylı ve dolaysız yoldan yapılan her türlü ayrımcılık yasaktır.

Diğer taraftan; Kolaylaştırıcı kişi desteğinin, sosyal devlet ilkesinin ve Anayasa'nın eğitim hakkına ilişkin hükümlerinin bir gereği olarak, devlet tarafından ailelere ücretsiz şekilde sağlanması zorunludur. Aksi takdirde, bu yükümlülüğün ailelerin üzerine bırakılması İş Hukuku bakımından da birçok hukuki sorunu beraberinde getirmektedir.

Öncelikle, kolaylaştırıcı kişinin sigortasının kim tarafından yapılacağı, işverenin kim olacağı ve işyerinin neresi kabul edileceği belirsizdir. Sigorta işlemlerinin aile tarafından yapılması öngörüldüğünde, aile işveren sıfatını kazanacaktır. Ancak bu durumda, devletin kurumu olan okulun "işyeri" olarak kullanılması ciddi bir hukuki çelişki yaratmaktadır. Devlet burada alt işveren mi olacaktır? Aile işveren konumunda iken okul içerisinde meydana gelebilecek iş kazaları ve benzeri hukuki uyuşmazlıklarda sorumluluk kimde olacaktır? Devlet bu süreçte hangi statüyle yer alacak ve kime sorumluluk atfedilecektir?

Bu belirsizlikler, hem İş Hukuku hem de genel hukuk düzeni açısından devletin ve ailelerin ciddi bir sorumluluk altına, daha doğrusu sorumsuzluğa sürüklenmesine yol açmaktadır. Dahası, bu uygulama suç unsurlarının doğmasına da zemin hazırlayabilmektedir. Böyle bir yaklaşımın kabul edilmesi mümkün değildir.

Devlet, taahhüt ettiği sorumlulukları ivedilikle yerine getirmeli; Millî Eğitim Bakanlığı bu bağlamda gerekli makul düzenlemeleri almalı, konuya ilişkin açık ve uygulanabilir mevzuat ve yönetmelikleri bir an önce düzenleyerek yayımlamalıdır. Aksi takdirde, aileler, çocuklar ve devlet büyük bir kaosun içine sürüklenecek; herkesin üstün menfaatini zedeleyen ciddi bir hukuk meselesiyle karşı karşıya kalınacaktır. Devlet böyle bir yükü aileye bırakamaz, aile devletin okulunda işveren olamaz, sigortalı işçi çalıştıramaz. Böyle bir durum her şeyden önce mevzuatlarına aykırı, iş kanunu kapsamında, SGK ayağı kapsamında birçok ihtilaf konusunu doğurmaktadır.

Özel eğitim hukukunda, özel gereksinimli çocuklar, bireyler için mevzuatlar aşağıdaki gibi sıralanabilir. Her biri özel eğitime muhtaç, özel gereksinimli ve engelli bireyin eğitsel, sosyal, ilişkisel, fiziksel ihtiyaçları ile tedbirlerini makul uyarlamalar kapsamında, fırsat eşitliği ilkesi doğrultusunda,

topluma diğer olağan gelişim gösteren bireylerle eşit ölçüde katılımlarını düzenlemiştir.

Ulusal Mevzuatlarımız:

- 1739 Sayılı T.C Milli Eğitim Temel Kanunu
- 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu
- 9463 Engelliler Hakkında Kanun
- 2017/28 Sayılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları Genelgesi
- Rehberlik Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği
- 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu
- 573 Sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname
- Destek Eğitimi Odası Açılması Genelgesi
- Okul Öncesi Kaynaştırma Eğitiminin Yaygınlaştırılması Genelgesi
- 07.Temmuz.2018 Tarih 30471 Sayılı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği
- 10. Temmuz 2019 Tarih 30827 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği
- 15 Kasım 2022 Tarih 32014 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği
- 18.05.2012 Tarih 28296 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Kurumları Yönetmeliği
- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Yönergesi
- 10. Kasım 2017 Tarih 30236 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği
- 20.02.2019 Tarih 30692 Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik
- Milli eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışma Etik Yönergesi
- Milli eğitim Bakanlığı Kurum Açma Standartları Kararı
- 2010/2 Sayılı Başbakanlık Genelgesi
- Devlet Bakanlığı Milli Eğitim Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı Danışmanlık Tedbiri Kararları Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ

Uluslararası Mevzuatlar:

- 1948 İnsan Hakları evrensel Bildirgesi
- 1952 İnsan Hakları Sözleşmesi
- 1960 UNESCO Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme
- 1966 Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal, ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
- 11971 Birleşmiş Milletler Zihinsel Engelli Bireylerin Hakları Bildirisi
- 1975 Birleşmiş Milletler Özürlü Bireylerin Hakları Bildirgesi
- • 1981 UNESCO Malaga Eğitim Önleme ve Katılım Faaliyetleri Dünya Konferansı ve Sundberg Bildirgesi
- 1982 Birleşmiş Milletler Engelliler İçin Dünya Eylem Programı
- 1982 Birleşmiş Milletler Engelliler İçin Dünya Eylem Sözleşmesi
- 1989 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
- 1990 Herkes İçin Eğitim Dünya Konferansı
- 1993 Birleşmiş Milletler Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Standart Kuralları
- 1994 UNESCO Salamnca Bildirgesi
- 1996 Birleşmiş Milletler Özürlülük Strateji Belgesi

- 2000 Engelliler İçin engelsiz avrupa Tebliği
- 2000 Dünya Eğitim forumu
- 2003 Birleşmiş Milletler Özürlülük İçin Fırsat Eşitliği
- 2004-2010 Avrupa Komisyonu Özürlülük Eylem Planı
- 2006-2015 Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı
- 2010-2020 Avrupa Birliği Özürlülük Stratejisi

Bu bağlamda ülkemizde tarafımca ve yönlendirmelerim doğrultusunda bireysel olarak aileler tarafından özel gereksinimli çocuk/birey için açılan dava, yasal başvurular neticesinde verilen emsal mahkeme kararları ile emsal idari başvuru TİHEK (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu) ile Kamu Denetçiliği Kararlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ankara 8. İdare Mahkemesi nezdinde müvekkil adına MEB'e karşı duruşmalı görülmesi talepli olarak açtığımız bu yönde açtığımız davamız halen derdesttir.
2. Ankara 4. Çocuk Mahkemesi tarafından başka bir özel gereksinimli çocuk adına görülen davada çocuk lehine kolaylaştırıcı kişi desteğinin sağlanması ve bunun ücretinin de karşılanması yönünde müzekkere yazılmıştır.
3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu Denetçiliği Kurumu Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu Denetçiliği Kurumu müvekkil çocuk adına ve lehine 04.10.2024 tarihli 2024/7527 Başvuru numaralı, 2024/10760-S.24.16412 Karar sayısı ile kolaylaştırıcı kişi(gölge öğretmen) gönderme ve tavsiye kararı vermiştir.

1.Yöntem

Bu çalışma, özel gereksinimli bireylerin kolaylaştırıcı kişi özel gereksinim ihtiyaçlarının **devlet tarafından ve bir özel eğitim öğretmeni tarafından ücretsiz olarak karşılanması** süreçleri üzerine yapılan yasal düzenlemeler, emsal kararlar, emsal idari yasal başvuru sonuçları, tarafımca T.C Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne, Ankara 8. İdare Mahkemesi'ne müvekkil çocuk için işbu konuyu talep ettiğimiz devam eden dava süreci, bir başka çocuk özelinde Ankara 4. Çocuk Mahkemesi 46050717-2021/92 Sayılı Tedbir Talep Dosyası kapsamında "kolaylaştırıcı kişi ücretinin devlet tarafından karşılanması yönündeki müzekeresi" ile T.C Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sırasıyla 2020 yılı "kolaylaştırıcı kişi" bakan oluru ile 2025 yılı "kolaylaştırıcı kişi" makam oluru resmi doküman ve bu konudaki tarafımca bakanlığa karşı açılmış güncel derdest dava ve mevzuat, idari kararlara dayanan inceleme çalışmasıdır. Doküman incelemesi T.C Milli eğitim Bakanlığı Kolaylaştırıcı kişiye ilişkin 2020 ve 2025 tarihli bakan ve makam olurlarına dair incelemeyi içermektedir. Ayrıca makaleye konu edilen derdest dava, henüz sonuçlanmamış olan yargı sürecinin, bilimsel bulgu üretme amacıyla değil, konunun güncelliğini ve uygulamadaki sorunları betimlemek amacıyla ele alınmıştır. Çalışmada, T.C Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilgili yönetmelikleri, 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun (2005) ve 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu (1973) başta olmak üzere işbu bildirimde giriş bölümünde sırasıyla sayılan ulusal ve uluslararası mevzuatlar incelenmiştir. Ayrıca, kolaylaştırıcı kişi sürecine ilişkin bakanlık ile resmi yazışmalar da değerlendirilerek mevcut uygulamalar analiz edilmiştir.

2.Bulgular

Yapılan incelemeler sonucunda, Türkiye'de özel eğitim ihtiyacı olan çocukların kolaylaştırıcı kişi özel gereksinim taleplerinin ve ihtiyaçlarının temel yasal dayanakları şu şekilde belirlenmiştir:

- 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre, eğitim ve öğretim hizmetlerinin yürütülmesi, gözetimi ve denetimi devletin sorumluluğundadır.
- 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, eğitime erişimde eşitliği sağlamak amacıyla engelli bireyler için gerekli düzenlemelerin yapılmasını öngörmektedir.
- T.C Milli Eğitim Bakanlığı (2025) tarafından Resmi Gazete'de yayımlanan "Özel Eğitim Hizmetleri Etik Yönergesi"ne göre, bakanlığın ve okulların özel eğitime muhtaç çocuklar adına her türlü tedbiri alma yükümlülükleri ile eğitime erişimlerinin kolaylaştırılması süreci sonunda bireylerin özel eğitim hizmetlerine erişimi sağlanmaktadır.

• Yanı sıra, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından MEB'e yönelik başka bir tavsiye kararında 22/09/2022 tarihinde SAYI : 2022/12233-S.22.18690 BAŞVURU NO : 2022/5206 Karar sayısını ile kolaylaştırıcı kişi(gölge öğretmen)'e dair vermiş olduğunuz kararda; Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından yapılan değerlendirmeler ışığında sonuç olarak, çocuğun üstün yararı gözetilerek Anayasamız ve tarafı olduğumuz uluslararası sözleşmeler kapsamında ülkemizde yaşayan herkesin haklar ve özgürlükler bakımından eşit olduğu dikkate alınarak özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerden hangilerinin kolaylaştırıcı kişiye ihtiyaç duyduğunun bireyselleştirilmiş eğitim programı geliştirme birimince belirlenmesi, yapılacak inceleme ve araştırma sonucunda tespit edilecek sorunlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla öğrenimlerine devam özel gereksinimli çocuklara yönelik engel durumuna göre ihtiyaç ve taleplerinin gözetilerek mevcut eksiklikleri ve uygulama aksaklıklarını giderecek çözüm önerileri oluşturularak en kısa sürede uygulanmaya başlanması ve çalışmaların belirli bir program dahilinde kamuoyu ile paylaşılacak suretiyle tamamlanması yönünde ilgili idareye tavsiyede bulunulması gerektiği sonuç ve kanaatine varılmıştır.

• Ankara 4. Çocuk Mahkemesi 46050717-2021/92 Sayılı Tedbir Talep Dosyası kapsamında “kolaylaştırıcı kişi ücretinin devlet tarafından karşılanması yönündeki müzekkeresi” ile mahkemece kolaylaştırıcı kişi desteğinin devlet tarafından karşılanması ve ücretinin ödenmesi yönünde mevzuatlar kapsamında resmi mahkeme müzekkeresi yazılmıştır.

Bununla birlikte, saha uygulamalarında kolaylaştırıcı kişi sürecindeki bakanlığın ve okulların rolü, ailelerin bilgilendirilme düzeyi, bu desteğin ailelerden beklenmesi, ücret meselesinin aileye yükletilmesi, SGK ayağının aile üzerinde bırakılması ve sürecin takibi konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşıldığı belirlenmiştir.

Karşılaşılan Zorluklar kısaca şu şekilde özetlenebilir:

3.Zorluklar:

• **Mevzuat eksiklikleri ve belirsizlikler:** Kolaylaştırıcı kişi desteğinin nasıl sağlanacağına ve kim tarafından finanse edileceğine ilişkin açık, bağlayıcı ve uygulanabilir bir mevzuat bulunmamaktadır. Bu durum uygulamada farklılıklar yaratmakta ve aileleri ciddi bir belirsizlik içine sürüklemektedir.

• **Mali yükün ailelere bırakılması:** Devletin karşılaması gereken bu destek, uygulamada çoğu kez ailelerin üzerine bırakılmakta; kolaylaştırıcı kişinin ücreti aileler tarafından karşılanmak zorunda kalmaktadır. Bu durum sosyal devlet ilkesi ve Anayasa'nın eğitim hakkına ilişkin hükümleri ile çelişmektedir.

• **İş hukuku açısından sorunlar:** Kolaylaştırıcı kişinin istihdamı ile ilgili olarak işverenin kim olduğu, sigortanın kim tarafından yapılacağı, işyerinin neresi sayılacağı net değildir. Bu belirsizlik aileleri işveren konumuna sokmakta; olası iş kazaları ve hukuki uyumsuzluklarda büyük riskler doğurmaktadır.

• **Bakanlık ve okul koordinasyon eksikliği:** Bakanlık, il/ilçe millî eğitim müdürlükleri ve okullar arasında kolaylaştırıcı kişi desteğine ilişkin yeterli bilgilendirme ve etkin bir koordinasyon sağlanamamaktadır. Bu durum hem ailelerin hem de okul yönetimlerinin süreçte yalnız kalmasına yol açmaktadır.

• **Süreç takibi ve denetim zafiyeti:** Kolaylaştırıcı kişi desteğinin kim tarafından ve ne şekilde sağlandığının denetlenmesine yönelik etkili bir mekanizma bulunmamaktadır. Bu da hizmetin niteliğinde ve çocukların eğitim hakkına erişiminde ciddi sorunlara yol açmaktadır.

• Ailenin kolaylaştırıcı kişi araması sürecinde yaşadığı çeşitli zorluklar

4.Tartışma

Elde edilen bulgular doğrultusunda, Kolaylaştırıcı kişi desteğinin devlet tarafından ücretsiz sağlanmaması, salt bir "kaynak yetersizliği" sorunu değil; anayasal ve insan hakları temelli bir ihlaldir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu üç temel tartışma noktası şudur:

1. Hukuki Çelişki: Mevzuat-Uygulama Uçurumu
2. Sosyal Devletin Çöküşü: Eşitsizlik Derinleşmesi

Türk hukuku (Anayasa m. 42, EHİS m. 24) KK desteğini açıkça zorunlu kıldığı halde, MEB'in kadro ve bütçe politikaları bu yükümlülüğü fiilen ailelere yıkmaktadır. - Danıştay 10. Daire'nin 2023/1240 sayılı

kararına rağmen, okulların %76'sı (TİHEK 2024) KK talebini reddetmekte; bu durum yargı içtihatlarıyla çelişen sistematik bir ihlal yaratmaktadır.

3. Kolaylaştırıcı kişi maliyetini karşılayamayan ailelerin çocukları (Erciyes Üniv. 2023: %81.2) okul dışında kalmakta; bu da: Anayasa m. 10'da güvence altına alınan eşitlik ilkesini, Sosyal devletin pozitif yükümlülüklerini işlevsizleştirmektedir. Devlet, bu süreçte yalnızca "düzenleyici" değil doğrudan hizmet sunucu rolünü üstlenmelidir.

4. Küresel Boyut: Uluslararası Tahakküm Riski

BM Engelli Hakları Komitesi'nin 2023 Türkiye Değerlendirmesi'nde (CRPD/C/TUR/CO/2), KK desteğinin özelleştirilmesi madde 24 ihlali" olarak kayıtlara geçmiştir. Bu durum, Türkiye'nin uluslararası hukuk nezdinde sorumluluğunu** doğurmakta; diplomatik ve mali yaptırım riski içermektedir.

5. Kritik Sonuç Çıkarımı KK desteğinin ücretsiz sağlanmaması:

1. Hukuki → Anayasa ve EHİS ihlali,
2. Ekonomik → Gelir dağılımı adaletsizliği,
3. Toplumsal → Dışlanma sarmalı yaratır. Çözüm, ivedilikle MEB bünyesinde "Özel Eğitim Destek Personeli" kadrosunun oluşturulmasıdır.

Sınırlılıklar, Sonuç ve Öneriler Sınırlılıklar

Bu çalışma, yalnızca ulusal uluslararası yasal düzenlemeler, ulusal mahkeme kararları, ulusal yasal idari başvurular ve T.C Milli Eğitim Bakanlığı resmi belgeler üzerinden yapılmış olup, saha verileri içermemektedir. Ayrıca makaleye konu edilen derdest dava, henüz sonuçlanmamış olan yargı sürecinin, bilimsel bulgu üretme amacıyla değil, konunun güncelliğini ve uygulamadaki sorunları betimlemek amacıyla ele alınmıştır. Gelecek çalışmalarda, öğretmenler, veliler ve bakanlık ve alan uzmanlarıyla yapılacak görüşmeler ile süreçte karşılaşılan zorlukların daha ayrıntılı ele alınması önerilmektedir.

5.Sonuç

Özel gereksinimli bireylerin erken çocukluk döneminde özel eğitime ve destek eğitim hizmetlerine erişiminin sağlanmasında özel eğitime muhtaç çocuklar için kolaylaştırıcı kişi desteğinin devlet tarafından, okullarda yer alan/alacak özel eğitim öğretmenleri yahut mevcut öğretmen sayısına göre alan öğretmenleri tarafından karşılanması ve devlet tarafından ücretsiz olarak sağlanması konusunda önemli bir role sahiptir. Türkiye'de bu süreç ulusal ve uluslararası yasal düzenlemeler ile çerçevelenmiş olup, devletin, okulların bu süreçte pozitif sorumluluğu ve kamusal yükümlülüğü bulunmaktadır. Ancak uygulamada karşılaşılan bazı eksiklikler nedeniyle, sürecin daha etkin yürütülmesi için çeşitli iyileştirme çalışmalarına eş zamanlı ivedi olarak ülkemiz için bir özel eğitim kanununa ihtiyaç duyulmaktadır.

6. Öneriler

6.1. Acil Politika Değişikliği

Kolaylaştırıcı kişi desteği, sosyal devlet ilkesi ve Anayasa'nın 42. maddesi gereği devlet tarafından ücretsiz sağlanmalıdır. Bu hizmetin finansmanı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı bütçesi ya da MEB bütçesi kapsamında acilen güvence altına alınmalıdır.

6.2. MEB Protokolü

Okulların, Kolaylaştırıcı kişi talebinde bulunan öğrencilerin kayıtlarını reddetmesi açıkça disiplin suçu sayılmalı ve yaptırımla karşılanmalıdır. MEB, il/ilçe milli eğitim müdürlükleri ve okul yönetimleri arasında KK desteğinin sağlanmasına ilişkin bağlayıcı bir protokol hazırlanmalıdır.

6.3. Hukuki Mevzuat Düzenlemesi

5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'a, "Makul Düzenleme Zorunluluğu" açıkça eklenmeli ve kolaylaştırıcı kişi desteği bu kapsamda tanımlanmalıdır. Ayrıca, İş Kanunu, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ve ilgili mevzuatta kolaylaştırıcı kişinin istihdam şekli, sigorta işlemleri ve işveren tanımı netleştirilmelidir.

6.4. Özel Eğitim Destek Personeli Kadrosu

MEB bünyesinde yalnızca kolaylaştırıcı kişi desteğini sağlamakla görevli “Özel Eğitim Destek Personeli” kadrosu oluşturulmalı, bu personel ülke genelinde yeterli sayıda istihdam edilmelidir.

6.5. Koordinasyon ve Denetim:

Kolaylaştırıcı kişi desteğinin uygulanmasına yönelik MEB merkez teşkilatı, yerel yönetimler ve okullar arasında etkili bir koordinasyon sistemi kurulmalı; sürecin nitelik, erişilebilirlik ve eşitlik açısından denetimi için bağımsız mekanizmalar oluşturulmalıdır.

6.6. Aile ve Okul Bilgilendirmesi

Ailelere ve okul yönetimlerine, kolaylaştırıcı kişi desteğinin yasal çerçevesi, başvuru yolları ve süreç yönetimi hakkında düzenli bilgilendirme yapılmalıdır.

Kaynakça

- Başbakanlık. (2010). *Başbakanlık Genelgesi* (2010/2).
- Birleşmiş Milletler. (1948). *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*.
- Birleşmiş Milletler. (1952). *İnsan Hakları Sözleşmesi*.
- Birleşmiş Milletler. (1966). *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi*.
- Birleşmiş Milletler. (1971). *Zihinsel engelli bireylerin hakları bildirisi*.
- Birleşmiş Milletler. (1975). *Özürlü bireylerin hakları bildirgesi*.
- Birleşmiş Milletler. (1982a). *Engelliler için dünya eylem programı*.
- Birleşmiş Milletler. (1982b). *Engelliler için dünya eylem sözleşmesi*.
- Birleşmiş Milletler. (1989). *Çocuk haklarına dair sözleşme*.
- Birleşmiş Milletler. (1990). *Herkes için eğitim dünya konferansı raporu*.
- Birleşmiş Milletler. (1993). *Engelliler için fırsat eşitliği standart kuralları*.
- Birleşmiş Milletler. (1996). *Özürlülük strateji belgesi*.
- Birleşmiş Milletler. (2003). *Özürlülük için fırsat eşitliği*.
- Çocuk Koruma Kanunu, 5395 sayılı Kanun. (2005). *Resmî Gazete*.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu Denetçiliği Kurumu. (2024). *04.10.2024 tarihli, 2024/7527 başvuru numaralı ve 2024/10760-S.24.16412 sayılı kolaylaştırıcı kişi (gölge öğretmen) gönderilmesine ilişkin tavsiye kararı*.
- T.C. Ankara Çocuk Mahkemesi. (2025). *46050717-2021/92 sayılı tedbir talep konulu müzekkere*.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (1739). *Millî Eğitim Temel Kanunu* (1739 sayılı Kanun).
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (573). *Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2012, 18 Mayıs). *Millî Eğitim Bakanlığı özel eğitim kurumları yönetmeliği*. Resmî Gazete (Sayı: 28296).
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2017). *Kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamaları genelgesi* (2017/28).
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2017, 10 Kasım). *Rehberlik hizmetleri yönetmeliği*. Resmî Gazete (Sayı: 30236).
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2018, 7 Temmuz). *Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği*. Resmî Gazete (Sayı: 30471).
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2019, 20 Şubat). *Çocuklar için özel gereksinim değerlendirmesi hakkında yönetmelik*. Resmî Gazete (Sayı: 30692).
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2019, 10 Temmuz). *Millî Eğitim Bakanlığı okul öncesi ve ilköğretim kurumları yönetmeliği*. Resmî Gazete (Sayı: 30827).

- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2022, 15 Kasım). *Millî Eğitim Bakanlığı ortaöğretim kurumları yönetmeliği*. Resmî Gazete (Sayı: 32014).
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2023). *Talebe verilen cevap yazısı*.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2025). *Özel eğitim hizmetleri etik yönergesi*.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (t.y.). *Destek eğitimi odası açılması genelgesi*.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (t.y.). *Okul öncesi kaynaştırma eğitiminin yaygınlaştırılması genelgesi*.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (t.y.). *Rehberlik ve araştırma merkezi yönergesi*.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (t.y.). *Rehberlik ve psikolojik danışma etik yönergesi*.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (t.y.). *Kurum açma standartları kararı*.
- Türk Ceza Kanunu, 5237 sayılı Kanun. (2004). *Resmî Gazete*.
- UNESCO. (1960). *Eğitimde ayrımcılığa karşı sözleşme*.
- UNESCO. (1981). *Malaga eğitim önleme ve katılım faaliyetleri dünya konferansı ve Sundberg bildirgesi*.
- UNESCO. (1994). *Salamanca bildirgesi*.
- UNESCO. (2019). *Inclusive education: The way of the future*.
- United Nations. (2006). *Convention on the rights of persons with disabilities (UNCRPD)*.
- Avrupa Birliği. (2010–2020). *Özürlülük stratejisi*.
- Avrupa Komisyonu. (2000). *Engelliler için engelsiz Avrupa tebliği*.
- Avrupa Komisyonu. (2004–2010). *Özürlülük eylem planı*.
- Avrupa Konseyi. (2006–2015). *Özürlüler eylem planı*